

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET
Dr. sc. Edi Miloš, docent

Komunizam, fašizam, nacionalsocijalizam: oblici državne represije između dva svjetska rata

Recenzenti: Prof. dr. sc. Aleksandar Jakir (Filozofski fakultet u Splitu)

Dr. sc. Nevenko Bartulin (Guilford Young College, Hobart, Australia)

ZNANSTVENO PODRUČJE: Humanističke znanosti

ZNANSTVENO POLJE: Povijest

GRANA: Hrvatska i svjetska moderna i suvremena povijest

STUDIJSKI PROGRAM: Preddiplomski studij Povijesti Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu

GODINA I SEMESTAR: III. godina, V. Semestar

FOND SATI: 30 sati predavanja i 15 sati seminara

NASTAVNI PREDMET: Europska i svjetska povijest 20. stoljeća, I. dio

I. Sovjetski komunizam

Listopadskom revolucijom 1917. (6. – 7. studenog po gregorijanskom kalendaru) boljševici osvajaju vlast u Petrogradu (danas Sankt Peterburgu). U nekoliko tjedana potiču neviđen potres u državnim, gospodarskim, socijalnim i kulturnim strukturama Rusije, s pomoću niza odluka kao što su razdvajanje pravoslavne crkve od države, radnički nadzor nad poduzećima, nacionalizacija većih tvornica. Uspijevaju donekle propagirati svoju revoluciju, ali će dugo kontrolirati tek manji dio ruskog teritorija i nastojat će provesti svoje reforme u krajnje neprijateljskom i napetom okruženju. Gospodarsko stanje sve je dramatičnije.

Poražene se političke snage ne predaju i organiziraju se. Štrajkovi paraliziraju zemlju. Opskrba gradova hranom postaje sve težom. Radnici napuštaju tvornice i odlaze u potragu za namirnicama u sela, gdje seljaci kriju proizvode da bi ih prodali na crnom tržištu. Industrijska proizvodnja svedena je na striktni minimum. Šire se nesigurnost i kaos. Poljaci, Estonci, Latvijci, Litavci, Finci, Ukrajinci će se pokušati odcijepiti. Ratu s Nijemcima pridružiti će se građanski rat s „Bijelim“ vojskama, kojima će zapadne sile pomoći u ljudstvu i oružju nakon potpisivanja mira u Brest-Litovsku.

Boljševici opravdavaju svoje radikalne poteze nastalim kaotičnim stanjem, ali ti potezi ne mogu drugo nego uzrokovati kaos. To stanje im je potrebno da se ponajprije konačno obračunaju s unutarnjim protivnicima. U tu će svrhu prakticirati teror, i to u vrtoglavim razmjerima. Nekoliko tjedana poslije zauzimanja vlasti, objavljuju rat „neprijateljima naroda“ i „osumnjčenicima“, s pomoću narodnih i revolucionarnih tribunala, ili pozivima svojim pristašama na linčeve i na pučke ustanke, prije nego što 20. prosinca 1917. osnuju *Izvanredno sverusko povjerenstvo za borbu protiv kontrarevolucije, spekulacije i sabotaze*, zloglasnu Čeku koja će s Feliksom Dzeržinskim na čelu postati strašna politička policija. U siječnju 1918. boljševici raspuštaju ustavotvornu skupštinu u kojoj su revolucionarni socijalisti činili apsolutnu većinu. Nakon posljednje njemačke ofenzive, potpisan je u Brest-Litovsku 3. ožujka mirovni ugovor sa Središnjim silama kojim Rusija gubi 800 000 km². Istog mjeseca, Moskva postaje novom prijestolnicom Ruske Sovjetske Socijalističke Federativne Republike, dok boljševici nazivaju svoju stranku Komunističkom partijom. Završetkom rata s Nijemcima i nastankom sve učinkovitijih struktura, predsjednik Vijeća narodnih komesara Vladimir Iljič Uljanov „Lenjin“ posvetit će sve svoje snage uništavanju unutarnjih neprijatelja, ili kako bi on rekao, „štetočina“. U proljeće i ljeto 1918., politička i ekonomska diktatura postaje sve nesnošljivijom i zemlja ulazi u vrijeme „ratnoga komunizma“. Sve su neboljševičke novine zabranjene i raspušteni su svi sovjeti u kojima boljševici ne čine većinu. U lipnju su iz

Centralnog izvršnog odbora Sovjeta izbačeni još iznimno popularni revolucionarni socijalisti i menjševici koji će biti izloženi sve snažnijim progonima. Mnoge pučke i radničke pobune i štrajkovi ugušeni su u krvi. Ubijanja postaju svakodnevnom stvarnosti. Organizira se represija protiv „kulaka“, to jest „bogatih seljaka“ koji odbijaju predati svoje berbe i blago, ili kako će ih nekoliko godina poslije ironično definirati Grigorij Zinovjev: „svaki seljak koji ne umire potpuno od gladi“. Boljševici su se „pobrinuli“ i za cara Nikolu II., likvidiranog s obitelji 17. kolovoza 1918. u Ekaterinburgu. No državno nasilje dostići će dodatni stupanj nakon promašenog i sumnjivog atentata na Lenjina, koji je 30. kolovoza navodno izvršila aktivistica Fani Kaplan, bliska anarhistima i revolucionarnim socijalistima. Poslije tog događaja započinje razdoblje „Crvenog terora“.

Ljeto i jesen 1918. otvaraju novu fazu državnog nasilja. Da bismo bolje shvatili razmjere koje će dosegnuti ubijanja, možemo se osloniti na jednostavnu usporedbu. Naime, od 1825. do 1917., dakle pod svim carevima zajedno koji su se slijedili na ruskom prijestolju kroz gotovo jedno stoljeće, sveukupno je izrečena 6321 smrtna kazna zbog političkih motiva, od koje je mnoga pretvorena u kaznu prisilnog rada. Boljševici će u nekoliko tjedana likvidirati oko 15 000 osoba.

Svojim krajnje učinkovitim represivnim aparatom boljševici će se naravno itekako koristiti u ratnom djelovanju. Naime, početni okršaji kraja 1917. s takozvanim „bijelim“ vojskama postat će sve žešćim tijekom 1918., da bi rat degenerirao u nemilosrdnu klaonicu. Taj je rat često karikaturalno opisan kao sukob između „crvenih“ boljševika i „bijelih“ „reakcionaraca“ te nostalgičara carizma. Ako se doista s jedne strane postavlja boljševički blok s Crvenom armijom stvorenom krajem siječnja 1918. i odlično organiziranom pod vodstvom Lava Trockog, s druge se strane pojavljuje nebuloza ili lepeza različitih snaga i svjetonazora, međusobno povezanih ili nepovezanih.

Od izlaska iz Prvoga svjetskog rata do kraja 1921., a s nižim intenzitetom do 1923., boljševici se puškom u ruci bore protiv neprijatelja koji ih okružuju gotovo sa svih strana i u korist kojih će prije ili poslije intervenirati Čehoslovačka, Francuska, Ujedinjeno Kraljevstvo, Njemačka, Sjedinjene Američke Države, Grčka, Rumunjska, Italija, Srbija, Japan itd. Crvena armija također će lomiti koplja s narodima Kavkaza i srednje Azije, s Finskom, Estonijom, Litvom, Latvijom i Ukrajinom. Sovjetske ruske snage suočit će se i s žestokim napadom susjedne Poljske koja će im oduzeti i dio teritorija. Vodit će strašne bitke protiv menjševika, revolucionarnih socijalista, ljevičarskih revolucionarnih socijalista, negdašnjih heroja Revolucije mornara Kronštadta, ukrajinskih anarhista ili takozvanih zelenih vojski naoružanih seljaka koji pružaju otpor i „crvenima“ i „bijelima“.

Svakako, glavnina ratnih operacija suprotstavljala je „crvene“ i „bijele“. Rat će nadmašiti sve granice okrutnosti. „Bijeli“ teror bit će odgovor „crvenom“ teroru, iako neće biti usustavljen na jednak način. U prvoj fazi Crvena armija naći će se u okruženju i na rubu poraza. Neprijatelji će stići nadomak Moskve. Malo je nedostajalo da boljševička revolucija padne u zaborav. No to se neće dogoditi, zahvaljujući ponajprije izvanrednom ratnom vođi Crvene armije, Trockome. Svojim stvarnim organizacijskim, strategijskim i propagandnim sposobnostima, svojom bezgraničnom hladnokrvnošću, pa i svojom ravnodušnošću prema ljudskim životima, Trocki dovodi Crvenu armiju do pobjede. Početnu šaku dronjavih i slabo obučanih dragovoljaca pretvorit će u strašnu silu od 5,5 milijuna strogo discipliniranih vojnika, spremnih na svaku žrtvu, uspjevši čak privući na svoju stranu značajan broj bivših carskih generala i časnika, pomno preobraćenih na nove ideje. Sa svoje strane, nakon blistavih pobjeda prvih mjeseci, „bijeli“ će od kraja 1919. postupno gubiti ravnotežu i područja, sve do poraza 1920., odnosno sve do posljednjih bitaka u Sibiru 1922. Rat ostavlja milijune leševa za sobom, koje treba dodati poginulima Prvoga svjetskog rata i žrtvama nastale gladi te epidemiji tifusa. To je bila cijena spašavanja revolucije. Rusija izlazi iz rata

razrušena, iskrvarena, materijalno razorena i pod međunarodnom blokadom. No vrh države mora se vrlo brzo suočiti i s novim problemom, to jest s pitanjem nasljedstva Lenjina koji je od 1922. sve bolesniji.

Čim Lenjin posljednji put sklapa oči 21. siječnja 1924., Josif Visarionovič Džugašvili zvani „Staljin“ koristi se svojim sve jačim utjecajem u strukturama Partije da bi iz nje eliminirao svog rivala Trockog u studenome 1927. i postaje apsolutnim gospodarom Sovjetskog Saveza. Njegov je cilj ubrzati svim sredstvima izgradnju socijalizma u zemlji i pretvoriti SSSR u veliku silu. Nastojat će ga postići strogom planifikacijom, putem takozvanih „petoljetki“. Prvi petogodišnji plan namijenjen je ukidanju privatnog sektora i forsiranom razvoju industrije. Sve će se to pokušati postići na račun sela, i to putem kolektivizacije i „dekulakizacije“ ili, kako bi to izrazio Staljin, „uništavanja kulaka kao klase“. Pokušat će se naime okupiti cjelokupna poljoprivreda u kolektivna gospodarstva i strpati sve poljoprivrednike u „kolhoze“ i „sovhoze“. Početna svestrana propaganda u tom smislu neće dati zadovoljavajuće rezultate pa će vlasti prijeći na silu. Takozvane „kulake“, odnosno seljake koji ne smatraju Staljina nepogrešivim u pitanjima ekonomije, deportira se, likvidira i oduzimaju im se sva dobra i imanja. U područjima koja pružaju najžešći otpor kolektivizaciji organiziraju se 1932. – 1933. masovna izgladnjivanja, i to ponajviše u sjevernom Kavkazu, u Kazahstanu, u bogatim dolinama Dona i dakako u Ukrajini. U tim regijama, vlasti predvođene GPU-om (Državna politička uprava), oduzimaju seljacima sve zalihe i sve što posjeduju, i poduzimaju sve moguće mjere da ne napuste svoja mjesta. Tako će bez buke biti ubijeno – jer je o tome riječ – oko šest milijuna ljudi, od kojih četiri milijuna u samoj Ukrajini, dok će kao posljedica te politike povećana smrtnost zbog manjka hrane zahvatiti veći dio zemlje i dovesti u razne opasnosti 40 milijuna osoba.

Staljinovo doba također je vrijeme dodatnog učvršćivanja režima. Do predvečerja Drugoga svjetskog rata, svemogući Staljin ne obnaša službeno nijednu državnu funkciju. Niti

je šef države niti šef vlade. Njegova je jedina funkcija: generalni sekretar Centralnoga komiteta Komunističke partije. Ali u ovom slučaju, Partija dominira državom. Sovjetski Savez daje naime prvi primjer jedne karakteristike totalitarnih sustava, a to je isprepletenost države i jedinstvene stranke ili, točnije, stranačka zapljena države. Ustav SSSR-a iz 1936. priznaje posebnu ulogu jedinstvenoj stranci ili Partiji, iako na vrh države postavlja službeno Vrhovni sovjet. Biti na čelu Partije znači držati kormilo Sovjetskog Saveza. Partija predstavlja malobrojnu skupinu, gotovo sektu, discipliniranih, fanatičnih i potpuno poslušnih odabranih članova koji ne smiju posumnjati u nepogrešivost vođe. Zato će Partija, kao i sve državne i lokalne institucije, biti neprekidno izložena nemilosrdnim *čistkama*.

Ustvari, cijelo je društvo pod stalnim paranoičnim nadzorom. Svi žive u strahu od uhićenja, deportiranja ili smaknuća. Svaki stanovnik SSSR-a zna da ga jedna riječ može stajati života. To državno nasilje prelazi kroz faze raznog intenziteta, ovisno o potrebama, i stalno mijenja oblike, ovisno o „neprijatelju“ ili skupini koja treba nestati. Dostiže zaprepašujuće razine nakon ubojstva 1. prosinca 1934. člana Politbiroa Sergeja Kirova i dolazi do nekakva vrhunca kad se otvara razdoblje zvano „Veliki teror“ između 1936. i 1938. Pod Staljinom će represivni aparat raditi punom parom. S pomoću GPU-a, pa NKVD-a (Narodni komesarijat unutarnjih poslova), i svih državnih organa, Staljin će nastojati uništiti svaki otpor u Partiji i zemlji. Za svaki val represije, najmasovniji zločini maskiraju one svakidašnje i diskretnije. Staljin se obračunava s kulacima, s takozvanim „socijalno stranim elementima“, s pravoslavnim svećenstvom i vjernicima, kao i s predstavnicima svih religija, s maloljetnim delinkventima i beskućnicima, neuspješnim radnicima i upravama poduzeća, kadrovima Partije među kojima se broje i prvi Lenjinovi drugovi, s osobljem diplomacije, činovnicima, vođama inozemnih komunističkih stranaka i Kominterne, s „inteligencijom“, književnicima, umjetnicima, znanstvenicima, pa i s časnicima i dočasnicima Crvene armije. Za vrijeme prve faze Staljinove vladavine, preciznije samo za godine 1932. – 1940., prema

nepotpunim podacima, preko 7 600 000 osoba lišeno je života uslijed namjernih masovnih izgladnjivanja, izravnih smaknuća, posljedica deportiranja ili zatvaranja.

II. Talijanski fašizam

Nakon uspješno obavljenog „Marša na Rim“ krajem listopada 1922., Benito Mussolini postaje najmlađim šefom vlade u povijesti Kraljevine Italije. Vlast je zgrabio sasvim legalno i u prvo će vrijeme poštovati institucije države. Njegova prva vlada broji većinu nefašista; sačuvan je Parlament, i Dom zastupnika i Senat, dopušteno je postojanje oporbenog tiska i stranim silama poslana su inzistirajuće pomirljive deklaracije. No u isto vrijeme Mussolini ostavlja svoje skvadraste slobodnima da napadaju po provinciji seljačke i radničke organizacije. Štrajkovi su zabranjeni i praznik 1. svibnja je ukinut. U studenome 1922., i Dom zastupnika i Senat glasovanjem povjeravaju *Duceu* sve vlasti i daju mu mogućnost da godinu dana vlada kao legalni diktator. Na izborima održanim u travnju 1924., s pomoću novog izbornog zakona, novca industrijalaca i uobičajenog terora skvadrasta, fašisti osvajaju apsolutnu većinu mandata.

Istodobno, Mussoliniju ne daju mira radikalni elementi fašizma i njihovi stalni ekscesi. *Duce* ulaže velike napore da bi napokon pokorio latentne nezadovoljnike u svojim redovima i – da bi uveo reda – osniva u prosincu 1922. *Veliko fašističko vijeće* pa potom njemu odanu *Dobrovoljačku miliciju za nacionalnu sigurnost*. Nastojeći će držati na uzdi i državne institucije i vlastitu stranku, koristeći po potrebi jedne protiv drugih, i uspijeva uspostaviti nekakvu krhku ravnotežu koju će prekinuti poznato ubojstvo Giacoma Matteottija. Naime, taj socijalistički zastupnik isticao se svojim žustrim optužbama protiv fašista. Otet je i ubijen 10. lipnja 1924. Njegovo tijelo bit će pronađeno tek 16. kolovoza u blizini Rima. Je li Mussolini naredio taj zločin? Njegova je osobna uloga u toj aferi u najmanju ruku upitna. Većina se povjesničara slaže da vjerojatno nije naredio ubojstvo, ali da nosi velik dio odgovornosti zbog

klime koju je stvorio u zemlji. Svakako, Matteotti je bio izravnom žrtvom skupine fašista, pripadnika neslužbenog organizma, kojoj je *Duce* namjenjivao obavljanje prljavih poslova. Matteottijeva smrt skandalizirala je oporbu i javnost. Izazvat će bojkot Parlamenta od strane oporbe, ali i novi val nereda i nasilja, koji će toliko poljuljati fašističku vlast koliko joj i omogućiti da učvrsti svoju stegu.

Početak 1925. Mussolini jasno daje do znanja da se želi riješiti i oporbe i parlamentarnog režima. Mnoge su oporbene i antifašističke organizacije, udruženja i novine zabranjene ili ukinute. Otvoren je lov na protivnike. Slijede za Italiju skoro dvije godine institucionalnih promjena i tranzicije iz liberalne u fašističku državu. Zakonom iz 24. prosinca 1925. Benito Mussolini službeno dobiva naslove „šefa vlade i *Ducea* fašizma“. Povjeren mu je izvršni autoritet u potpunosti i ne odgovara više nikome osim kralju. Tekst izglasan 31. srpnja 1926. priznaje vladi pravo da donosi zakone bez odobrenja Parlamenta. U studenome 1926. donesen je niz novih odredaba i takozvani Zakon za obranu države koji postavljaju temelje fašističkog sustava. Te *leggi fascistissime* ukidaju preostale slobode u javnom životu, predviđaju nestanak svih protufašističkih novina, stroge kazne protiv emigranata, smrtnu kaznu za sve počinitelje djela usmjerena „protiv života, integriteta i osobne slobode“ kralja, njegove obitelji ili naravno *Ducea*. Sve su političke organizacije zabranjene osim fašističke, koja se dakle uzdiže na razinu jedinstvene stranke. Da bi se ti zakoni proveli, ustanovljena je politička policija zvana OVRA (Organizacija za nadzor i represiju antifašizma), pa i Specijalni sud za obranu države. Ti zakoni predstavljaju prvu etapu u osnivanju novog tipa režima koji neće dugo čekati da nađe mnoge oponašatelje u mnogim europskim zemljama, režima koji će Mussolini do 1929. potpuno izgraditi pod geslom „Sve u državi, ništa izvan države, ništa protiv države“.

Duce neće ukinuti stare institucije, ali će se pobrinuti da ih liši svakog autoriteta. Monarhija kao takva nije dovođena u pitanje. Senat će postati nekom vrstom počasne

ustanove. Nakon novog izbornog zakona izglasanog 17. svibnja 1928., Dom zastupnika gubi svaku političku važnost. Pored Mussolinija koji jasno i čvrsto drži kormilo, opstaju samo dvije institucije. To je kralj, sveden na manje-više reprezentativnu ulogu, i naravno Veliko fašističko vijeće. Fašistička država oslanjat će se na prebrojnu birokraciju i na fašističku stranku. Potonju će dugo Mussolini nastojati disciplinirati i očistiti. Pretvorit će je u masovnu organizaciju i preko nje će se potruditi nadzirati cjelokupno društvo, pa i svakog stanovnika.

Svaki će Talijan gotovo od rođenja biti vezan uz fašističke strukture. S četiri godine postaje „sin vučice“, s osam godina unovačen je u *balille*, s četrnaest je uključen u „avangardiste“, prije ulaska, s osamnaest, u fašističke mladeži, pa nakon toga eventualno u stranku. Iako nije učlanjen u PNF-u (Nacionalna fašistička stranka), integriran je u fašističke sindikate ili korporacije. Sustav će težiti kontroliranju svih aspekata života, svih domena djelovanja i misli svakoga Talijana, od gospodarstva i društvenih odnosa do kulture, zabave i privatnog života.

Može li se fašizam smatrati totalitarnim sustavom? „Totalitarizam“ je kao koncept nastao u vezi Mussolinijeva sustava. Naime, 12. svibnja 1923., novinar i političar Giovanni Amendola prvi je u časopisu *Il Mondo* napao fašizam i etiketirao ga kao „totalitarni sustav“. Mussolini je prihvatio i prisvojio taj koncept, kao što to dokazuju riječi njegova poznatoga govora održana 22. lipnja 1925. na 4. kongresu PNF-a: „Sve u državi, ništa izvan države, to je naša divlja, neutaživa i totalitarna želja.“ No povjesničari, sociolozi, filozofi i politolozi ne slažu se oko pitanja pripadanja fašizma kategoriji totalitarizma. S totalitarnim modelom, koji su iskovali Hannah Arendt i drugi, povezuju se mnoge crte koje Mussolinijev sustav dijele od običnih diktatura. To su jedinstvena stranka, svemoćni vođa, apsolutna središnja vlast, prvenstvo politike nad ekonomijom, podređivanje državi cjelokupnog individualnog i kolektivnog života pojedinca, integracija masa u paravojne organizacije i strukture pod nadležnošću vlasti, opsesivna propaganda, kontroliranje svih gospodarskih aktivnosti, uspostava represivnog

aparata itd... No fašizam pokazuje suštinske i temeljne razlike u odnosu na nacionalsocijalistički i sovjetski totalitarizam. Naime, prvi, nacistički, negirao je manje-više državu ili ju je usko podčinio stranci. Drugi, staljinistički, smatrao je državu nevažnom i svakako privremenom strukturom, osuđenom na nestanak po marksističkim proročanstvima. Mussolini je sa svoje strane davao državi iznimnu važnost. On je želio naposljetku nestanak ne države, nego fašističke stranke. Koliko god se trudio, nikada nije sasvim kontrolirao svoju stranku niti je imao potpuno povjerenje u članove njena vrha, koji mu nisu prestajali stvarati probleme. Stranku je često doživljavao kao teret i breme. Mussolini je tijekom cijelog *Ventennija* nastojao održavati ravnotežu između države i starih institucija s jedne strane, i PNF-a s druge strane, uvijek koristeći jedne protiv drugih, postavivši se kao arbitar između njih, i izmišljajući razna kompromisna rješenja, i to manje da obrani svoju stranku, nego prvenstveno da zaštiti državu od svoje stranke, da ne bi stranka progutala državu. U dvije riječi, stranka mu je još trebala da fašizam penetrira u državu i društvo, ali cilj mu je bio da država s vremenom apsorbira stranku i preuzme njene uloge. Ustvari, Mussolini je imao povjerenja samo u sama sebe, smatrao se jedinom inkarnacijom fašizma, i znao je da će lakše pokoriti državne institucije nego prečesto neposlušni pokret koji je stvorio.

Za procjenu totalitarnoga karaktera Mussolinijeva sustava, često se uzima u obzir još jedan kriterij. Hannah Arendt smatrala je fašizam „banalnom nacionalističkom diktaturom nastalom zbog poteškoća pluralističke demokracije“ i nije ga uvrštavala u totalitarizme između ostaloga zbog razine dostignute represije i državnog nasilja. Nedvojbeno je da su fašisti okrutno postupali prema svojim neprijateljima. Njihov uspon do vlasti i početak njihove vladavine popraćeni su stotinama ubojstava i epizodama ekstremne brutalnosti, dok je stega uspostavljena nad zemljom od 1926. više nego realna. Nije bilo lako protiviti se *Duceu* i još je teže bilo biti Hrvatima u anektiranoj Istri, Rijeci ili Zadru... Štoviše, kao posljedica zbližavanja Rima i Berlina poslije Etiopske krize, Mussolini uzima Njemačku za model i uvodi 1938.

rasne, odnosno antisemitske zakone u zemlji. Dakako, ne smiju se zaboraviti ni strahote koje će talijanska vojska počiniti u Africi u okviru ratnih djelovanja ili kolonijalnih „pacifikacija“.

No ako se uporabe jednaki kriteriji koji se uobičajeno koriste za staljinizam i hitlerizam, otkriva se da je fašizam bio neusporedivo manje represivan nego nacizam ili komunizam. Daleko je od organiziranoga masovnog terora nad vlastitim stanovništvom, od sustava koncentracijskih logora i procesa fizičkog eliminiranja ne samo političkih protivnika, nego i čitavih dijelova društvenog tijela. Ako se izuzme nekoliko ubojstava od strane tajnih službi i žrtve crnokošuljaškog – često vješto kanaliziranog – divljanja, očigledno je da nasilje gubi s vremenom na intenzitetu, nakon učvršćivanja režima. Egzekucije su bile razmjerno rijetke i odnosile su se na izravne pokušaje ili pripreme atentata na Mussolinija, ili na teroristička djelovanja. U fašističkoj Italiji bilo je devet smrtnih presuda zbog političkih motiva između 1922. i 1940. Politička uhićenja (6000 između 1930. i 1934.) nisu sustavno dovodila do sudskih kazni. Brojnije su bile osobe osuđene na kućni pritvor, ne uvijek zbog političkih razloga, nego i zbog raznih protuzakonitih djela, od homoseksualizma do navodnog pripadanja mafiji. Bilo ih je u dvadeset godina sveukupno 12 310. Dakle, između dva svjetska rata, talijanski fašizam pokazao se neizmjereno manje represivnim nego sovjetski komunizam, njemački nacionalsocijalizam ili pak Francova Španjolska poslije 1939. Zanimljivo bi ga bilo u tom pogledu usporediti s autoritarnim režimima tadašnje Srednje i Istočne Europe, kao – naprimjer – s Jugoslavijom pod Šestosiječanjskom diktaturom.

Svakako, kategoriziranje fašizma kao totalitarnog sustava ovisi o definiciji koju se daje pojmu „totalitarizam“. Mnogi autori, unatoč svemu što ga razlikuje od staljinizma i hitlerizma, od tih „dvojajčanih blizanaca“, kako ih je nazvao povjesničar Pierre Chaunu, vide – i to s argumentima – u fašizmu jednu od inačica totalitarizma, pa čak u njemu percipiraju prvu opipljivu manifestaciju tog fenomena. No, ako se i prihvati ta perspektiva, i točka

gledišta, potrebno je dodati da je svakako fašizam ostao „nedovršeni“ ili „promašeni“ model totalitarizma.

III. Njemački nacionalsocijalizam

Adolf Hitler imenovan je kancelarom njemačkoga *Reicha* 30. siječnja 1933. Kao svojevremeno Mussolini – ali mnogo kraće – pokazuje u prvo vrijeme znakove pomirljivosti i otvorenosti, stvorivši koalicijsku vladu u kojoj NSDAP (Nacionalsocijalistička njemačka radnička stranka) čini manjinu. No, uskoro vrši pritisak na predsjednika Paula von Hindenburga da što prije raspiše nove izbore. U noći s 27. na 28. veljače 1933., požar razara *Reichstag*. Uhićen je Nizozemac Marinus van der Lubbe, mentalno poremećeni čudak koji je nosio iskaznicu Komunističke partije. To će biti povodom za donošenje niza represivnih zakona, za progone komunista, zabranu njihove stranke i stvaranje malo poslije državne političke policije *Gestapo*. Događaju se uhićenja, linčevi, ubojstva i 3000 osoba bit će arbitrarno zatvorene do kraja godine.

U toj atmosferi terora, na parlamentarnim izborima 5. ožujka 1933., NSDAP dobiva preko 17 000 000 glasova (288 mandata) i uskoro uspijeva pridobiti većinu zastupnika za ideju poklanjanja Hitleru vlasti u potpunosti za razdoblje od četiri godine. Nacionalsocijalistička revolucija pokrenuta je i dovršena u roku od nekoliko mjeseci. Stranke i sindikati ukinuti su prije negoli je NSDAP proglašen jedinom dopuštenom strankom u državi 14. srpnja 1933., dok će 1. prosinca biti izglasan zakon o jedinstvu stranke i države. Ovlasti pokrajina prenesene su na *Reich*; proširuje se represija protiv svih oporbenjaka i poduzete su prve diskriminirajuće mjere protiv Židova; otvara se prvi logor za političke protivnike u Dachau; javno će se spaljivati djela židovskih, pacifističkih i marksističkih autora itd.

Kao Mussolini prije njega, Hitler će se morati suočiti s nesuglasticama u vlastitim redovima, ali za razliku od vođe talijanskih fašista, neće dugo trpjeti da se dovodi u pitanje njegov autoritet niti da se stane na put njegovim ambicijama. Problem leži u nabujalom SA-u

(Jurišni odred) koji je svojim entuzijazmom i žrtvovanjem možda najviše pridonio njegovu dolasku na vlast. Ali SA pod vodstvom Ernsta Röhma teško prihvaća politiku povratka reda i želi nastaviti revoluciju. Njegova se „lijeva“ sastavnica – to jest pretežno antikapitalistička i revolucionarna – učvrstila. Čak su mu se pridružili brojni bivši komunisti. Šaptalo se da je SA kao biftek, „izvana smeđ, iznutra crven“. Štoviše, SA se postavlja kao rival njemačkoj vojsci odnosno posljednja institucija izvan izravnog dometa nacista, institucija koju Hitler želi prioritarno privući na svoju stranu za ostvarenje svojih političkih planova. Istodobno konzervativni krugovi još pripremaju zavjere da bi svrgnuli kancelara. Hitler se odluči riješiti jednim potezom i njih i SA-a. Zato organizira tijekom takozvane „Noći dugih noževa“ s 29. na 30. lipnja 1934. i narednih dana, s pomoću svojih odanih SS-ovaca (Zaštitni odjel), masovnu likvidaciju svih tih protivnika i potencijalnih protivnika, to jest vođa SA-a i urotnika konzervativaca, ukupno stotinjak osoba, kojima treba dodati oko tisuću zatvorenih.

Tim činom Hitler se oslobađa posljednjih ozbiljnih prijetnji za svoju vlast i postiže svoj cilj, to jest dobiti podršku vojske. Nakon smrti Hindenburga u kolovozu 1934. ujedinjuje, fuzionira kao *Reichsführer* funkcije predsjednika i kancelara, pa tako i službeno preuzima konce *Reichswehra*, preimenovana 1935. u *Wehrmacht*. Od tada će imati slobodne ruke da mirno nastavi graditi temelje svoga totalitarnog režima.

Pod geslom „Ein Volk, ein Reich, ein Führer“, nacionalsocijalizam, koji definitivno utjelovljuje sam Hitler, Njemačku će zauzdati u potpunosti. Sustav kontrolira tisak, radio, kinematografiju, izdavaštvo. Knjižnice su ispražnjene od nepodobnih djela. Nadzire se školstvo i sveučilišta u kojima se provode čistke. Školski programi prilagođeni su nacističkoj doktrini. Mladi su uključeni u *Hitlerjugend* (Hitlerova mladež) od kraja 1936. i moraju se priključiti Službi obveznog rada, dok se radnici pridružuju Fronti rada. Ideološka mobilizacija provodi se putem Goebbelsove opsesivne, fanatične, sveprisutne propagande.

Hitler neće dakako odustati od svojih rasističkih težnji. Prvih mjeseci nekako se suzdržava u primjeni svojih odavno formuliranih ideja, iako zabranjuje Židovima zapošljavanje u javnim službama i poziva na bojkot njihovih trgovina i poduzeća. No položaj Židova vrlo brzo će se pogoršati. Naime, 15. rujna 1935., *Reichstag* je prigodom godišnjega kongresa Nationalsocijalističke stranke izglasao „Nürnberške zakone“ koji među ostalim oduzimaju Židovima njemačko državljanstvo, pravno definiraju židovski identitet, zabranjuju brakove i seksualne odnose između Židova i „arijevaca“. Protužidovska politika dostiže svoj vrhunac kad prvom prigodom nacisti organiziraju u noći s 9. na 10. studenog 1938. veliki pogrom naknadno nazvan „Kristalna noć“, tijekom kojega su stotine sinagoga devastirane, tisuće trgovina i poduzeća uništene. Ubijena je te noći 91 osoba, njih oko 2500 nastradat će zbog posljedica tog događaja. Bit će deportirano 30 000 Židova, dok će se mnogi odlučiti za napuštanje zemlje i emigrirati. Proširit će se dodatno progoni i diskriminacija protiv Židova, koji će kolektivno morati platiti globu od milijardu maraka, čija će imovina masovno biti zaplijenjena i koji će uskoro morati nositi žutu „Davidovu zvijezdu“.

Istodobno će režim uložiti velike napore u „poboljšanje rase“. Već su 1934. počele sterilizacije „asocijalnih“ osoba i nositelja nasljednih bolesti. Nijemcima oboljelim od navodnih psihičkih patologija bit će zabranjen brak, nestat će oko 5000 mentalno ili fizički hendikepirane djece i njihova tijela nikad neće biti pronađena. Što se tiče sveukupne represije režima u prijeratnom razdoblju – do rujna 1939. – teško ju je točno ustvrditi, ali se procjenjuje na oko 20 000 ubijenih, 150 000 do 200 000 interniranih osoba.

Bibliografija:

Arendt, Hannah, *The Origins of Totalitarianism*, New York, 1951.

- Besançon, Alain, *Le Malheur du siècle. Communisme, nazisme, Shoah*, Paris, 2005.
- Courtois, Stéphane i dr. (ur.), *Le Livre noir du communisme. Crimes, terreur, répression*, Paris, 1997.
- Courtois, Stéphane, *Communisme et totalitarisme*, Paris, 2009.
- De Felice, Renzo, *Brève histoire du fascisme*, Paris, 2009.
- Ferro, Marc (ur.), *Nazisme et communisme. Deux régimes dans le siècle*, Paris, 1999.
- Foro, Philippe, *Dictionnaire de l'Italie fasciste*, Paris, 2014.
- Forlin, Olivier, *Le Fascisme. Historiographie et enjeux mémoriels*, Paris, 2013.
- Furet, François, *Le Passé d'une illusion*, Paris, 1995.
- Furet, François; Nolte Ernst, *Fascisme et communisme*, Paris, 1998.
- Hermet, Guy, *Démocratie et autoritarisme*, Paris, 2012.
- Kershaw, Ian, *Hitler: a Biography*, London, 2008.
- Malia, Martin, *The Soviet Tragedy: A History of Socialism in Russia*, 1994.
- Milza, Pierre, *Mussolini*, Paris, 1999.
- Nolte, Ernst, *La Guerre civile européenne. National-socialisme et bolchévisme 1917-1945*, Paris, 2011.
- Paxton, Robert O., *The Anatomy of Fascism*, New York, 2004.
- Souvarine, Boris, *Staline. Aperçu historique du bolchévisme*, Paris, 1985.
- Werth, Nicolas, *La Terreur et le désarroi*, Paris, 2007.